

Улас Самчук

ВОЛИНЬ

Роман у трьох частинах

Частина 2

Харків
«Фоліо»
2025

Частина друга
ВІЙНА І РЕВОЛЮЦІЯ

ВІЙНА

I

Паринина Матвієва цього року над Угорською долиною. Хома Ет-тоє і Кушка Іван, сусіди з обох боків, мають там також своє пасовисько. Землі угорщан широко й далеко розляглися — долина, озеро, луки — луком вигнулись проти сонця, лісом темним, дубовим від північних вітрів засталились. Зруб під лісом на другому схилі і молодий березняк. Границя широка, виразна, заросла морогом, твердо врізалась в землю по цей бік долини. На схилі розлогі кущі ліщини, молоді кучеряві дубочки, У кущах камінь величезний, сірий, ніби спина кита, випнувся на поверхню, обріс мохом, порепався, зненацька урваний, ніби по ньому вдарили велетенським молотом і відбили кусень, що вайлом скотився додолу та в непевності зупинився перед сіножаттю Михайла Турка.

Під урвищем земля роззявилась і з її пащеки виріс ко- ренастий дуб, розтятий громом на дві половини. Звідсіль і озеро видніє. Впало з небес і розбилось на кілька куснів великанське дзеркало, а соняшні промені водоспадом зливали до нього схили долин з житом, маком польовим та волошками синіми і травами з кміном, що розрослись у пояс людини.

Лишень з тих трав не багато хісна. Рік-річно, як виростуть до покосу — літні спеки зливи нагонять, озеро води свої підносить і невпинною лавою розправляє вздовж, як

глянеш долиною. Трави никнуть під брудною навалою, хвилі свавільно і дико рвуть береги, напірають на кущі вербо-лозу і вільхи. Коники-стрибунці, різні комахи і все, що жило і раділо, гинуть нараз і мчало з водами в невідому безвість.

Бурхлива тоді ставала долина, шуміли води, вільхи, дуби. Жито хилилося в покорі, колосся торкалось глинкува-тої землі, а маки передчасно обсіпали свої шарлатні шати. Та коли води спадали, на поверхні столочених трав лишала-ся риба, мов кусники живого срібла, лежали й тріпотались безвладні сотворіння.

Тоді з Угорського і Тилявки баби, дівки, пастушки-хлопці з кошами виходили і голими руками підбирали карасів та піскариків. Звичайно за здобич бої зводились — угорщуки й тилівчани, — перемагали сильніші, бо закон їх — закон хмар і буревіїв.

Але не тільки за рибу бились угорщуки й тилівчани. Ні, ні. Не тільки за це.

Паринина Матвієва, Івана Кушки і Хоми Ет-тоє межує з угорськими полями. За межею поле покате до долу — тінь та мочар — власність Григорка. Мужик земельний, та ледачий, та п'яничка. Поле вросло дерном, а восени, коли збирали мізерний вівсик, лишалось паші хоч підкладай косу. І хто б на таке не полакомився. Тилівчани, як найближчі сусіди, вривалися першими, угорщуки впиралися, шикувалися бо-йові раті, рокотали грізні бої, градом сипалось каміння, ломалися на черепах дрюки... І так покоління в покоління.

Володько цього славетного року запряжаний пастух. Як мурин чорний від сонця, як тятива пружний, як коноплі волосся, як цегла репані босі ноги. Пасе шість корів дійних і четверо ялівнику. Це не Лебедщина, розходу тут — межа в межу, а тому будь на сторожі.

Добре, що паринина не межує зі «шкодою», на Ет-тоє також пасовисько і пасе там свої четверо хвостяк «німий», на ім'я Роман, якого кличуть на мигах і звуть «німий», —

дебелий, міцний хлопчисько, твердий, барви паленої цегли лоб і порепані до крові губи. Від Іванового сусідують два білоголові «маміні лобури» Хведько та Ілько — дванадцяттеро худоби, один би не впас, а тому їх двоє, межа чітка, креслена в планах, законом великої держави суворо хоронена.

— І добре, — казав Матвій. — Не люблю того спільного. На своєму хоч стань, хоч сядь, хоч покотом. Я тут пан. Так. Кожний має право на кусник права в собі.

Тому межу суворо берегли, тому коло товару зіваків не давай і вуха май нагостро. «Ах, коли то воно скінчиться», — думає не раз Володько. Думає всоте, втисячне — поле, поле й поле, посередині буда, соломою крита, там міх для спання, там лантухи на гичку, там палиці з ліски, цяцьковані ножиком-рачком з червоною колодочкою за три копійки. Буревій, злива, дощ — буда сховає, Володько сам ставив крокви, збивав лати, крадені з двірських штахетів, і пошивав старими з панської клуні сніпками. На випадок війни — два склади зручного каміння припасено.

Думи заважають Володькові... Клятї, вічні, дурні думи.

— А куди, Рогата, щоб тобі очі злегенька, Бог дав, вилізли!

Це саме тоді, коли думи разом з Тарасом Бульбою коло лубенського форту вертілися, де славний батько Тарас карав неславного сина за зраду.

— Хто були ті запорозькі козаки? — питав Володько минулої неділі свою «госпожу» учительку, яку навідував та кож літом та брав у неї книжки.

— Такі були воїни... На Дніпрі Січ свою мали і за землю руську та царя православного ляхів-езуїтів, турків та татар шаблями воювали.

— А що то є Україна? — невгавав Володько.

— То, кажеться, така область над Дніпром... Там десь коло Києва.

Неясні це відповіді і цікавість не вдоволена.

— Во-лодь-кууу! Володь-кууу! — чує зненацька хлопець.
Зривається, бо лежав черевом на землі і пацав ногами.
Мав саме за Рогатою бігти.

— Володь-кууу!..

— А чогооо?!

— Угорщикии!

Це Хведько. Товар його у долині над границею. Хведька видно за горбом тільки по пояс. Приложив долоню до рота і кричить... Небезпека! Сполох! Ворог на овиді!

Володько зривається і, мов стріла, летить над границею. За Рогату зовсім забув. З долини швидко одну по другій жене Ілько свою худобу.

Корови попутані гицають, як тільки можуть, з останніх сил, а Ілько газдить по їх клубах палюгою. З другого боку німий, також відганяє скоріш свої корови догори від границі.

— До купи! Ільку! Згонь до купи товар! — кричить на бігу Володько. — Ти! Ти! — вимахує руками на німого і показує, щоб згонив і свій товар до буди. Той помічає і вихором летить на вказане місце.

— Гей, гей! — кричить Володько, розмахує товстючою палюгою і пре до границі назустріч ворогові. За ним побіг Хведько, за Хведьком німий.

Добігли до границі і зупинилися. Володько швидко дихає. На чолі піт. Перед ними Григоркове з нескошеним вівсом поле. З протилежного боку з гори від каменоломень женеться в долину з десятків угорських пастушків. Вони пасуть на толоці, тому їх багато. В руках у кожного бук і торба каміння.

Побачили противників і зупинилися.

— Давай-давааай! Давай-давааай! — потрясаючи високо над головами буками, хрипливими дикими голосами викрикують вони своє воєнне гасло.

«Приймати? Не приймати?» — швидко працює Володькова думка, але німий уже белькоче і потрясає палицею.

— Давай-давааай! — викрикнув Володько і добавив лайку.

«А дерманці клинці,
пекли жабу в ринці,
всіх дерманців запрягали,
з печі жабу витягали!»

Затягнули хором угорщуки. Така образа! Боже, така непростима образа!

«А вгорщани шмаркачі,
пекли жабу у печі,
батька й матір запрягали,
з печі жаабу витягали!..»

Відчитали їм Володько й Хведько. Таке нечуване зухвальство трьох бельбасів зовсім роздратувало ворогів. Німий лопотить безупинно, розмахує товстючою своєю палюгою і готовий з копита кинутися в бій. Але Володько ні.

— Каміння давай! — гукнув він. Хведько кинувся до схованки по каміння. Цього цінного військового знаряддя по цю сторону обмаль, тому треба обходитися з ним обережно. Під час бою треба по можливості підбирати те, що накидає ворог.

А той гнався вже щодуху вділ до сіножатеї. Ось вже гицають високою травою, добігають до Григоркового вівса і зникають. За пригорком їх не видно, тому напруження, поки вони вигулькнуть на цьому боці, ще більше.

Скільки їх? Раз, два, три — п'ять, що бігли ззаду, а спереду також з п'ятеро. Нападу треба сподіватися з боків і спереду.

— Держіться, хлопці! — затискає зуби та кулаки Володько.

Німому наказ дивитися на правий відтинок, Хведька ставить на лівий, а сам усередині.

— Не підпускати до себе. Камінюками! На палиці не підемо... Вони нас злущать... Їх утрое більше...

І тут блискавично приходить Володькові нова думка.

— Сховаємся! — сказав він. — За гноєм...

На полі поскидано купками гній, і хлопці миттю залягають за ними. Вискакувати зненацька, несподівано. Володько подасть знак.

Залягли. Очікування. Пражить сонце. Володько запер віддих і вслухується у кожний гамір, що доходить з долини. Серце нагально стукотить.

По небі нечуйно сховзають хмарки... Мертво, непорушно стоять дубки. Зелений їх лист відблискує променем. У вівсі стрекотять коники.

Першими вигулькнули з-за горба ті, що бігли навпростець. Ліве крило пішло під гору яром, праве кущами, де розбитий камінь.

Просто через овес борсається троє обвітраних чорнопиких з лишаями хлопчиськів. У руках буки. Вибігли на рівнину:

— Давай — даваай! — крикнули майже нараз.

Ніхто їм не відповів. Тиша. Всі три зупинилися. Віддаль від границі — раз кинути каменем.

— Хлопці, вперед! — викрикує Володько і зривається, мов опарений.

За ним зривається Хведько, за Хведьком німий. Всі три стрімголов летять проти напасників.

Це було так несподівано для угорщиків, що вони не встигли кинути ні одного каменя. З місця пустилися навтіки. Стрибають вівсом, тільки постольці мигають та набиті камінням торбини гарцюють по задах. За ними навздогін летять камінці, а німий на цілу околицю реве своїм диким ревом.

— Стій! — гукнув Володько. З обох боків вигулькнуло ще кілька угорщиків, які, пригнувшись, пруть на допомогу своїм товаришам.

У віддалі ста кроків всі вони зупинилися. Володько і товариші вперлись у них гострим лютим поглядом.

Бац! — чіткий камінчик вирвався з руки угорського лівшуна, описав у повітрі криву струну і чвякнув у землю. Володько відступив лиш два кроки і, піднявши, сховав його в кишеню.

— Кидай ще! Кидай, чортяча ратице! Рило твоє значно краще, як у нашого кнура, — кричить Володько.

Німий жбурнув і собі камінчика.

— Ти! Не кидай! — накинувся на нього Володько, показуючи на обмаль камінців. Хай вони, мовляв, перші кидають.

Це було гаслом наступу угорщан. Кілька каменів сипнулося на дерманців, які не встигали їх піднімати. Кожний мусів берегти себе від каміння...

— Гурааа! — крикнули угорщани і всі сипнулися вперед. Дерманці почали відбій. Камінці сипляться градом. Німий озвірів і готовий з буком кинутися на напасників. Але в той мент кругла кам'яна галька бацнула його в суглоб правої руки. Хлопець закричав. Володько шворно шпурнув камінчика і попав угорщука в ногу. Той присів одразу.

Та не встиг Володько повернутися на крик німого, як в очах його сипнулися іскри. Над самим своїм оком відчув гострий дотик камінця. Хвильку нічого не бачить. А коли відкрив очі, угорщани були під самим носом.

Дерманці рухнули навтіки. Угорщани за ними. Крик, свисти. Каміння сиплеться за втікачами. Володькові тече з чола піт і кров. Нагнув наперед голову, щоб краплини спадали на землю, хоронив сорочку від плям — мати не мусять знати. Нащо?

Аж на горі зупинилися. Угорщуки добігли до буди і там застрягли.

Володько нагнувся.

— Ах, Боже! — вигукнув Їлько. — Володьку! У тебе ціле чоло розколоте...

— Ааа! То нічого. Але я й йому різнув. Бачив, як бебецнув... Як сніп. При по воду!..

Ілько пустився в Мозолянку по воду. Угорщуки гасали навколо буди, і по хвилині з неї задиміло.

— Володьку, Володьку! — кричить Хведько. — Твою буду запалили!..

Володько глянув туди, тримаючи праву долоню над правим оком. Через пальці сочилася кров і маленькими пружками стікала і капала.

— От, зволочі! — з притиском вирвалось з його уст. — Василюю! Василюю! — почав гукати.

Дим над будою звівся, мов верблюд, двома горбами і все вище та вище відпихав блакить. Сонце смажило боки землі з найбільшою увагою. Навіть пільні коники цвіркуни і весь народ трав'яний середнього літа принишк.

А буда розпустила огненні крила і, здавалось, бажала під блакить за димом зверстися. Василя ніде не було. Це Володько лиш так, щоб настрашити угорщуків, кричав.

— Чекай, чекай, сто болів тобі в ребра! — гукає Володько. — Ми ще вам покажемо!..

Але угорщуки виразно святкували свою перемогу і, налюбувавшись видовищем огню, дико, різко викрикнули мерзенну лайку і побігли...

Бігли стрімко, сильно, як могли, ніби за ними хто гнався. Німий послав їм навздогін своє: — Та-та-ауааа! — та кілька камінчиків.

Ілько приніс у шапці воду. Гнався, мов навіжений, бо вода утікала. Володько мив чоло і ціле обличчя, але бракнуло води і він недомитий виглядав на недомальований образ. Ще раз погнав Ілька в Мозолянку.

А корови паслися разом. Небезпека ворожого нападу з'єднала усіх. Підійшли до буди. Огонь, мов пес голодний, обглодував крокви та лати. Ні одної соломинки не лишилося.

У повітрі літали кусники ватри і чути запах згорених Володькових лахів, що були заховані в буді.

ЗМІСТ

Частина друга. ВІЙНА І РЕВОЛЮЦІЯ	3
ВІЙНА.....	3
II	18
III	35
IV	70
V	122
VI	152
РЕВОЛЮЦІЯ.....	173
VII	173
VIII	236
IX	255
X	295
XI	328
XII	365